

*О.Г. Данильян, д-р філософ. наук, професор,
зав. кафедри філософії
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

УДК 340 + 37. 035

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ

Однією з найважливіших проблем правового виховання в сучасному суспільстві є підвищення його ефективності. Ефективність же функціонування соціальної системи, у тому числі й правового виховання, визначається наявністю в ній каналів зворотного зв'язку, під якими у науковій літературі, як правило, розуміється вплив результатів функціонування якої-небудь системи на характер цього функціонування [2, с. 826]. Одним з основних каналів зворотного зв'язку, який дозволяє оцінити ефективність правового виховання й визначити напрями його вдосконалення, є соціальний контроль. Саме він є тим механізмом підтримки соціальної рівноваги, який забезпечує життєдіяльність сучасного суспіль-

ства й ефективність його соціального управління, у тому числі й у сфері правового виховання.

Актуальність проблеми дослідження соціального контролю у сфері правового виховання в Україні та інших пострадянських країнах пов'язана також і з тим, що політико-правові інститути, які забезпечували правове виховання населення в так званих «соціалістичних» країнах, у процесі трансформації були практично зруйновані або зазнали докорінних змін. Тому одним з найважливіших завдань транзитивного періоду є створення нових демократичних політико-правових і суспільних інститутів, які повинні займатися правовим вихованням населення цих

країн. Щоб діяльність інститутів правового виховання була цілеспрямованою й ефективною, необхідний постійний соціальний контроль та об'єктивна оцінка результатів цього процесу, що, у свою чергу, припускає розробку концепції соціального контролю в сфері правового виховання, обґрунтування форм, методів, функцій і механізмів його реалізації.

Соціальний контроль – поняття багатоаспектне, чим і зумовлена увага до нього з боку представників різних гуманітарних наук, зокрема, філософії, соціології, психології, економіки, юриспруденції тощо. Аналізу феномену соціального контролю надавали увагу такі класики соціологічної думки, як Е. Дюркгейм, У. Самнер, Г. Тард, Е. Росс, Р. Парк, Т. Парсонс, М. Вебер, У. Томас, Ф. Знанецький, Р. Лап'єр та ін. Сучасні дослідження соціального контролю пов'язані перш за все з проблематикою девіантної поведінки особистості. Ці результати відображені в роботах В.С. Афанасьєва, А.А. Габіані, Я.І. Гилінського, В.М. Кудрявцева, І.В. Маточкіна, Р.С. Могилевського, О. Ознобкіної, Н.М. Проскурніної та ін. Слід також відзначити звернення деяких дослідників, серед яких В.О. Матусевич, В.Л. Оссовський, В.П. Степаненко, О.В. Танасюк,

А.І. Шинкарьова, В.Г. Рум'янцев, до проблематики соціального контролю у сфері громадської думки й формування громадянського суспільства. Питання соціального контролю на рівні дисертаційних робіт досліджували такі вітчизняні вчені, як С.І. Спільник та Н.П. Бойко.

Слід зазначити, що, незважаючи на глибокий рівень наукових розробок, поняття соціального контролю в суспільстві в цілому, на даний час практично бракує комплексних досліджень цього феномену саме в контексті правового виховання. Це надає широке поле для наукового аналізу й подальшого опрацювання зазначеного контролю як одного з найважливіших чинників формування правової культури громадян трансформаційного суспільства.

Метою статті є з'ясування суті і значення соціального контролю в процесі правового виховання, а також виявлення його функцій, основних форм, інститутів та обґрунтування чинників і напрямів удосконалення його системи в сучасному суспільстві.

Для виявлення специфіки соціального контролю у сфері правового виховання необхідно спочатку розглянути загальні підходи до його виникнення, сутності і змісту в суспільстві в цілому.

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

Відомо, що примушування до належної поведінки спостерігається вже у тварин, які ведуть стадний спосіб життя. Безпосереднє ж становлення соціального контролю нерозривно пов'язано з виникненням людського суспільства. У процесі розвитку й ускладнення різноманітних соціальних відносин у суспільстві швидко розвивається і структура соціального контролю, вдосконалюються його механізми, підвищується значення у функціонуванні всіх соціальних систем. Поступово формуються соціальні інститути, спеціально покликані здійснювати соціальний контроль: правоохоронні, судові та інші наглядові органи. Разом із тим у тій чи іншій мірі функції соціального контролю здійснюють також інші соціальні інститути, групи, державні й суспільні організації.

Гнучкість соціального контролю, зміна його механізмів відповідно до нових цілей та умов, що виникають у процесі суспільного розвитку, є важливими передумовами соціального прогресу. Жорсткий, всеохоплюючий соціальний контроль породжує конформізм, призводить до соціального застою й деградації, а слабкий, малоефективний соціальний контроль сприяє зростанню антигромадської поведінки [15, с.612].

Соціальний контроль здійснюється шляхом застосування санкцій як позитивних – у разі «зразкової» поведінки або відхилення від прийнятих зразків у бажаний бік, так і негативних – при порушенні діючих у даному суспільстві чи певній групі соціальних норм.

Уперше термін «соціальний контроль» увів у науковий обіг французький соціолог і психолог Р. Тард для позначення засобів повернення злочинця до нормальної (тобто відповідної нормам суспільства) поведінки [16]. Пізніше він став використовуватися ширше у зв'язку зі зростанням інтересу до проблеми соціалізації особистості. Наприклад, американські соціологи Е. Росс і Р. Парк інтерпретували соціальний контроль як цілеспрямований вплив суспільства на поведінку індивіда, який забезпечує нормальне співвідношення між соціальними очікуваннями й вимогами і як результат цього – «здоровий» соціальний порядок [17; 18]. А французький соціолог Р. Лап'єр запропонував розглядати це поняття як засіб, що забезпечує процес засвоєння індивідом цінностей, норм культури й механізм передачі їх наступним поколінням. На його думку, на індивідуальному рівні соціальний контроль виконує роль посередника між індивідом і конкретною ситуа-

цією [19].

Американський соціолог Т. Парсонс теоретично експлікував соціальний контроль як механізм забезпечення в межах даної системи узгодженості всіх її функцій з поведінковими очікуваннями людей, засвоєння цінностей і норм суспільства його членами, створення системи авторитетної інтерпретації нормативних зобов'язань, здійснюваної спеціально створеними в суспільстві інститутами права, культури, управління тощо [6].

Феномен соціального контролю не залишається поза увагою російських і вітчизняних дослідників. Так, російський соціолог О.М. Яковлев визначає його як спосіб саморегуляції соціальної системи, що забезпечує впорядковану взаємодію її компонентів (індивідів, груп, співтовариств, відносин між ними, їх діяльності тощо) за допомогою нормативної регуляції [8, с.213].

На думку ж Є.М. Бабосова підґрунтям соціального контролю є сукупність норм і цінностей, які нав'язуються індивіду або групі зовні – з боку суспільства в особі його уповноважених представників (державних службовців), а також система санкцій, що застосовуються з метою дотримання цих норм і цінностей [10, с.147]. Іншими дослідниками

соціальний контроль розглядається як сукупність матеріальних і символічних ресурсів, які застосовує суспільство для підтримки конформістської поведінки своїх членів у межах передбачених норм, санкцій та ін. [Див.: 4, с.324; 7, с. 372].

У наведених дефініціях можна відзначити одностороннє тлумачення розглядуваного поняття, відповідно до якого соціальний контроль трактується в основному в негативному контексті – з точки зору неправомірної поведінки, де індивідові відводиться роль підконтрольного об'єкта, а певний соціальний суб'єкт виступає тією силою, що контролює й примушує. За такого підходу соціальний контроль сприймається як інститут, функціями якого є перш за все регуляція поведінки людей за допомогою санкцій і примусових заходів. Більш вдалим, з нашого погляду, є визначення цього терміна українським дослідником С.І. Спільником, який під соціальним контролем розуміє цілеспрямований і дійовий вплив соціальних суб'єктів на поведінку агентів соціальної взаємодії з метою оптимізації функціонування всієї соціальної системи [9, с. 7].

Аналіз наведених підходів до категорії «соціальний контроль» дозволяє зробити висновок, що дослідники, як правило,

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

розглядають її з 2-х позицій: з точки зору девіантної поведінки особистості – як механізм певних санкцій з боку суспільства (соціальної групи) щодо даної особи і в аспекті процесу соціалізації – як систему побудови зворотних зв'язків між суспільством (соціальною групою) та особистістю.

Зауважимо, що соціальний контроль як система санкцій властивий насамперед ригідним, жорстким соціальним системам, до яких належать тоталітарні й авторитарні режими, у структурі яких або взагалі не відбувається принципових змін усталених норм і принципів спільного життя, або ці зміни мають односторонній характер, який відбиває волю пануючого режиму. У таких суспільствах, заснованих на засадах принципового монізму, одновимірності політичного, економічного й духовного життя, підпорядкування правлячій верхівці відбувається шляхом примусу й ідеологічної омани, створення атмосфери страху й терору. У такому суспільстві низка каналів зворотного зв'язку, у тому числі й основні види соціального контролю, або відсутні, або неповноцінні, що рано чи пізно призведе до соціального вибуху й руйнації цієї системи. Можна зробити висновок, що в ригідних системах соціальний контроль вико-

нує передовсім репресивно-регулюючу функцію і служить механізмом, у якому гіпертрофовану роль виконують кримінально-правове регулювання й санкції.

Пластичні соціальні системи, до яких належать і демократичне суспільство, характеризуються нелінійністю, відвертістю, плюралістичністю. У таких суспільствах стабільність підтримується наявністю різноманітних каналів зворотного зв'язку між суспільством та особистістю, а також здатністю цих соціальних систем до трансформації й самовдосконалення. Важливо відзначити, що в демократичному суспільстві соціальний контроль стає елементом політичної влади, заснованої на дуалізмі громадянського суспільства й держави, яка здійснюється за допомогою поділу влади через механізм стримувань і противаг. Функціонально цей контроль починає виступати як прояв народного суверенітету, демократії й самоврядування народу, як правова форма управлінської діяльності. У демократичній системі він інституційно включає контроль парламентський, адміністративний, конституціональний, суспільний (корпоративний), індивідуальний контроль партій, суспільних організацій, трудових колективів, груп громадян (виборців,

споживачів та ін.) [13, с.10].

Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що соціальний контроль можна розглядати як у широкому, так і вузькому значеннях. У першому значенні – це сукупність механізмів у соціальній системі (суспільстві, соціальній групі, організації тощо), за допомогою яких забезпечуються його самоорганізація й самозбереження шляхом установлення й підтримки певного нормативного порядку й використання відповідних «зразків» у поведінці. Такими зразками можуть бути окремі цінності, правові й моральні норми, адміністративні розпорядження, звичаї, традиції тощо.

У другому значенні під соціальним контролем, як правило, розуміється «сукупність засобів і методів дії суспільства на небажані форми девіантної поведінки з метою їх елімінавання (усунення) або скорочення, мінімізації» [3, с. 419].

У соціологічній науці при дослідженні соціального контролю аналізуються, як правило, такі категорії й поняття, як функції соціального контролю, його види, форми й інститути, девіантна поведінка, конформізм, соціальні норми, соціальна стабільність, санкції та ін. Оскільки метою даної роботи є вивчення соціального контролю в аспекті правового виховання, то, оче-

видно, слід детальніше зупинитися на його функціях, видах та інститутах у сфері виховання, а також з'ясувати, яке значення має соціальний контроль для останнього.

Соціальний контроль виконує 3 важливі соціальні функції: (а) регулятивну – є одним з основних елементів соціальної регуляції поведінки людини; (б) запобіжну – сприяє збереженню в загальних рисах значущих цінностей і (в) стабілізуючу – сприяє встановленню соціального і правового порядку. Завдяки тріаді цих функцій соціальний контроль виявляється як певний соціальний механізм, який без істотних відхилень допомагає здійснювати трансляцію (передачу) соціального досвіду від покоління до покоління.

Ці функції залишаються незмінними незалежно від сфери дії інститутів соціального контролю. Наприклад, якщо аналізувати останній, як правове виховання, можемо підсумувати, що реалізація регулятивної функції соціального контролю в суспільстві інституціалізує існуючі форми й методи правового виховання, визначає спрямованість їх застосування в тій чи іншій царині суспільних відносин, забезпечує досягнення передбачуваного результату при втіленні цих заходів у життя.

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

Реалізація запобіжної функції соціального контролю у сфері правового виховання забезпечує оптимальне функціонування інститутів останнього, що зумовлює трансляцію соціального досвіду наступним поколінням. Стабілізуюча функція соціального контролю у розглядуваній сфері забезпечує ефективність застосування методів правового виховання, дозволяє прогнозувати їх результати, що сприяє стабільності всієї соціальної системи. Отже, основною метою соціального контролю у цій сфері є прагнення досягти соціальної стабільності й тотожності між соціальними очікуваннями суспільства й реальним станом речей, у нашому випадку – між засобами правового виховання і рівнем правової культури та правосвідомості в суспільстві.

Соціальний контроль можна класифікувати за декількома критеріями. Залежно від характеру санкцій прийнято його поділяти на формальний і неформальний. Розрізняють також контроль репресивний і стримуючий (попереджувальний, профілактичний), зовнішній і внутрішній.

Формальним соціальним контролем у сфері правового виховання називається контроль з боку соціальних інститутів суспільства – держави, гро-

мадських організацій, церкви тощо. Санкції, що застосовуються в його межах, зазвичай зарані регламентовані.

Неформальний соціальний контроль здійснюється в сім'ї, соціальних групах тощо. Цей його вид не має певної регламентації і зводиться до спонтанних реакцій учасників певного процесу, які виражають взаємну оцінку поведінки один одного. Історично контроль неформальний з'явився набагато раніше формального. До появи формалізованих інститутів функцію соціального контролю в суспільстві виконували звичаї, традиції в синкретизмі з релігійними нормами [4, с. 330]. Іноді в науковій літературі до неформального соціального контролю відносять і самоконтроль.

Як уже наголошувалось, категорія соціального контролю в аспекті правового виховання у вітчизняній науці практично не досліджена. Проте це не свідчить про брак засобів контролю у цій царині в СРСР. У зазначений період існували достатньо ефективні інститути партійного й державного контролю за процесом соціалізації і правового виховання, які забезпечували стабільність і керованість радянського суспільства. Не випадково, що вже в той період радянські суспільствознавці ввели в науковий вжиток таке

поняття, як «управління правовиховною роботою». Цілком природно, що дослідженням соціального контролю в умовах соціалістичного суспільства, які стали здійснюватися в останнє десятиліття його існування, були спочатку властиві ідеологізація проблеми, зсув функцій контролю в бік жорсткої соціальної детермінації поведінки громадян з боку партії, держави, її спеціальних органів та ін.

Під управлінням правовим вихованням у зазначений період розумівся певний вид соціальної діяльності, що забезпечував цілеспрямований вплив на практику правовиховної роботи з населенням з метою її раціональної організації, оптимізації, забезпечення високої ефективності. Воно включало в себе: (а) аналіз стану правовиховної роботи в суспільстві; (б) розробку на його підставі поточних і перспективних планів (програм); (в) ухвалення рішень; (г) організацію практичної реалізації прийнятих планів (програм); (д) облік і контроль; (е) координацію діяльності державних органів і суспільних організацій у цій сфері; (є) інформаційне забезпечення правовиховного процесу; (ж) узагальнення й поширення позитивного досвіду роботи по правовому вихованню; (з) навчально-методичне та матеріально-технічне забез-

печення правовиховної діяльності тощо [5; 11].

Таким чином, можна зробити висновок, що інститути соціального контролю за правовим вихованням існували вже за радянських часів, проте значною мірою вони обмежувались державно-правовими формами, були монополізовані найвищими органами партії й держави, у зв'язку з чим не могли бути застосовані в сучасній Україні. Ось чому в процесі становлення незалежної Української держави виникла необхідність у створенні якісно нових інститутів соціального контролю, у тому числі й у сфері правового виховання, які відповідали б орієнтирам демократичного суспільства.

Оскільки українське суспільство знаходиться на перехідному етапі, створення ефективних інститутів соціального контролю в ньому зустрічає об'єктивні проблеми й труднощі. Останні посилюються також і тим, що в суспільстві бракує виваженої концепції правового виховання, на підставі якої має здійснюватись виховання громадян України в дусі нових систем соціальних цінностей і правових норм, які, до речі, самі часто залишаються предметом гострих дискусій.

Формуючи, затверджуючи й закріплюючи нові соціальні та

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

правові норми, цінності, перехідне суспільство повинно тим самим визначати бажаний для нього загальний стратегічний напрям дії і взаємодії своїх суб'єктів, орієнтуючи їх поведінку в руслі встановлюваних ним загальних рамок. Наприклад, якщо пріоритетними цінностями правового виховання визначається демократія із властивим їй гуманізмом, тим самим це суспільство стимулює дії суб'єктів, які живуть у ньому, в руслі визнання пріоритету прав і свобод людини, забезпечення умов справжнього народовладдя й реальної турботи про благо людини.

І навпаки, якщо в суспільстві такими цінностями виступають цінності так званого «дикого ринку», що ставлять основну масу населення в умови виживання, у даному випадку це суспільство стимулює формування у людей світогляду, що сприймає інших з позицій «панування – підпорядкування», «свої – чужі», що ще більше розколює суспільство й загрожує соціальними колізіями.

Однією з найважливіших проблем соціального контролю, у тому числі й у сфері правового виховання, є визначення його основних елементів (інститутів). Різні науковці неоднозначно розглядають це питання.

Наприклад, О. Конт вважав,

що основними соціальними інститутами, які забезпечують інтеграцію суспільства і здійснюють соціальний контроль, є сім'я, держава й релігія. Сім'я, на його думку, вчить долати природжений егоїзм, а держава покликана попереджати докорінну розбіжність людей в ідеях, відчуттях та інтересах [Див.: 12, с. 27]. Р. Парк вирізняє 3 форми соціального контролю – елементарні санкції, громадську думку й соціальні інститути [Див.: 12, с. 70].

Т. Парсонс досліджує такі інститути соціального контролю, як (а) інституціалізація; (б) міжособові санкції; (в) ритуальні дії; (г) інститути, що забезпечують збереження цінностей і розмежування «нормальної» й «девіантної» поведінки; (д) інститути повторної інтеграції; (е) інститути, які здатні застосовувати насильство, примушення та ін. У широкому значенні до механізмів соціального контролю (точніше, збереження інтеграції суспільної системи) Т. Парсонс відносить і соціалізацію, що забезпечує інтеріорізацію, тобто засвоєння особами соціальних цінностей, ідей, символів. Він також виокремлював 3 методи соціального контролю стосовно девіантів: (1) ізоляцію від інших громадян (наприклад, у в'язниці); (2) відособлення з частковим обмеженням контактів (напри-

клад, у психіатричній лікарні); (3) реабілітацію, тобто підготовку до повернення до нормального життя (приміром, за допомогою психотерапії) [Див.: 12, с.70].

На думку польського соціолога Я. Щепаньського, система соціального контролю включає 3 основні елементи – звички, звичаї й систему санкцій. Санкції можуть бути негативними (покарання) й позитивними (заохочення), формальними (як реакції формальних інститутів на певну поведінку) й неформальними (як реакції, джерелом яких є громадська думка, тобто неформальні інститути). Нарешті, з точки зору «змісту» тиску, що надається санкціями, ним виділяються санкції а) правові, за певні дії, передбачені приписами закону; б) етичні, що впливають з визнаних моральних принципів; в) сатиричні, яких зазнають люди, що поводяться інакше, ніж це прийнято; г) релігійні, передбачені системою догматів і вірувань будь-якої релігії [14, с.104-106].

На нашу думку, соціальний контроль у сфері виховання є складно-організованою, багатоступінчастою системою, що складається з низки взаємодіючих елементів, серед яких можна виділити: (а) інститути соціального контролю; (б) норми; (в) цінності; (г) моніторинг (контроль) дотримання встановлених норм

і цінностей; (д) санкції та ін. Основними інститутами соціального контролю у сфері правового виховання сучасного суспільства є держава, громадські організації, громадська думка, установи освіти, засоби масової інформації, церква, соціальні групи, сім'я та ін.

Безпосередніми регуляторами людської поведінки служать вироблені суспільством цінності як вираження ставлення людини до тих чи інших об'єктів і відповідні їм норми (правові, моральні, релігійні, звичаї, традиції та ін.). У свою чергу, норми є правилами, зразками, стандартами, еталонами поведінки, які встановлюються державою або ж формуються в процесі спільної соціальної життєдіяльності. Суспільство за допомогою своїх інститутів соціального контролю здійснює постійний моніторинг, тобто спостерігає за процесом виховання в суспільстві й оцінює його для виявлення його відповідності бажаному результату. За наслідками моніторингу (контролю) застосовуються певні санкції, з метою закріплення існуючих у суспільстві норм, цінностей, зразків правової поведінки. Основними методами соціального контролю у галузі правового виховання є санкції позитивні – заохочення і негативні – покарання.

Таким чином, механізм дії

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

соціального контролю, у тому числі й у сфері правового виховання, зводиться до того, що суспільство встановлює певні цінності й норми, забезпечує їх трансляцію і соціалізацію індивідів, здійснює за допомогою своїх інститутів постійний моніторинг за дотриманням установлених цінностей і норм, заохочує членів суспільства до належної поведінки (конформізм) або карає за порушення цих норм, а також вживає заходів з попередження (профілактика) небажаних форм поведінки [3, с. 421].

Основними завданнями соціального контролю у сфері виховання в перехідному суспільстві, у тому числі і в Україні, є: (а) підвищення загальної моральності громадян, (б) формування достатнього рівня правової культури й правової свідомості громадян, (в) зниження рівня девіантних вчинків. Усе це неможливо без науково обґрунтованої державної політики в досліджуваній сфері, якої, на жаль, в Україні поки що бракує. Ось чому для підвищення рівня правової культури її громадян перш за все необхідно виробити чітку державну політику у цій галузі, яка передбачала б координацію зусиль усіх державних органів у цьому процесі. Важливо також повною мірою використовувати весь позитивний

досвід, накопичений у нашій країні за минулі десятиліття. Причому застосовувати його треба творчо, оскільки деякі питання соціального контролю у сфері правового виховання необхідно вирішувати на концептуально новій основі, з огляду на завдання нинішнього етапу розвитку України як суверенної держави, що прагне стати демократичною і правовою. При цьому необхідно пам'ятати й те, що вирішення завдань по формуванню сучасної правової культури у громадян перехідного суспільства залежить не тільки від держави, й від зусиль всієї громадянської, кожного громадянина країни.

Суть нового підходу до соціального контролю повинна полягати у зміні ступеня впливу держави та інститутів громадянського суспільства на всі соціальні процеси. Можна припустити, що оптимальною можна вважати таку конструкцію соціального контролю у сфері правового виховання з боку державних інститутів та інституцій громадянського суспільства, за якої ці інститути знаходяться у стані синергетичної взаємодії. Це дозволить максимально ефективно використовувати всі ресурси суспільства з метою формування належного рівня правової культури суспільства й правосвідомості його громадян.

- Список літератури:** 1. Антонович И.И. Капитализм и социальный контроль (Критика теории и практики социального контроля в буржуазной социологии). – М.: Мысль, 1978. – 184 с. 2. Большой энциклопедический словарь – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Большая рос. энцикл.; Спб.: Норинт, 2000. – 1456 с. 3. Гилинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других отклонений. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 520 с. 4. Касьянов В.В., Нечипуренко В.Н. Социология права. – Ростов н/Д.: Феникс, 2002. – 480 с. 5. Лазарев Л.В., Соколов Н.Я. Правовое воспитание: координация и методологическое руководство // Сов. гос-во и право. – 1977. – №7. – С. 37-45. 6. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения // Американская социологическая мысль: Тексты: Пер. с англ. / Под ред. А.Ф. Филиппова. – М.: Аспект-Пресс, 1996. – С. 494-526. 7. Подольская Е.А. Управление социальными процессами: Учеб. пособ. для вузов. – Харьков: Изд-во НУА, 2007. – 524 с. 8. Российская социологическая энциклопедия / Под общ. ред. Г.В. Осипова. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 672 с. 9. Спільник С. І. Соціальний контроль як чинник розвитку суспільства: соціально-філософський аналіз: Автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Запорізьк. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2006. – 16 с. 10. Социологическая энциклопедия / Под общ. ред. А.Н. Данилова. – Мн.: БелЭн, 2003. – 384 с. 11. Сухарёв А.Я. Управление правовым воспитанием трудящихся // Сов. гос-во и право. – 1977. – № 11. – С. 37-45. 12. Тернер Дж. Структура социологической теории: Пер. с англ. / Общ. ред. и вступ. ст. Г.В. Осипова. – М.: Прогресс, 1985. – 471 с. 13. Шахов И.Б. Социальный контроль в правовом государстве. // Проб. законности. – Х.: Право, 1995. – Вып. 29. – С. 8-11. 14. Щепаньский Я. Элементарные понятия социологии: Пер. с польск. / Под ред. А.М. Румянцева. – М.: Прогресс, 1969. – 239 с. 15. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М.: Сов. энцикл., 1989. – 815 с. 16. Tarde G. On Communication and Social Influence. – Chicago, 1969. – P. 255-264. 17. Ross E. A. Social Control. A Survey of the Foundation Order. – Cleveland – London, 1969. – P.1. 18. Park R.E. On Social Control and Social Behavior. – Chicago, 1969. – P. 181-210. 19. Lapiere. R. Theory of Social Control. – New York – Toronto – London, 1957. – P. 30-62.

Надійшла до редакції 19.01.2009 р.